

Non video, beatissime pater, nec satis mirari possum, cur isti domini ita difficiles sint in dicendo se velle cum Turcis rumpere, cum maximos hucusque sumptus fecerint et in classe et in terrestribus copiis, quas et paraverunt et continue parant ac in Peloponnesum traiciunt. 5 Praeterea communis fama est apud eos omnino rumpere velle; immo multi opinantur capitaneum eorum iam rupisse. Item decreverunt mittere subsidium Ragusinis. Miserunt oratorem ad Ungaros. Mittunt nunc alium ad alias potentias ultramontanas. Et haec omnia faciunt aperte, cum antea, sicut scit sanctitas vestra, umbram etiam istarum rerum 10 formidarent. Fortasse aliqua ratione id fateri nolunt. Apertissime tamen videtur, et ista est mea et aliorum opinio, eos omnino aperte cum Turco rupturos. Aliter quicquid hucusque fecerunt, incassum actum esset et ultra quingenta milia ducatorum frustra essent abiecta.

Haec omnia volui aperire beatitudini vestrae, ut pro sua pietate 15 et sapientia dignetur consulere saluti Christianorum et una cum sacro collegio viam aliquam excogitare, per quam talis et tam sancta ac necessaria res dirigi possit. Ego interea expectabo mandatum vestrae beatitudinis, cuius clementiae me humiliter commendo.

Datum Venetiis die 26. Iulii 1463.

20

Eiusdem vestrae sanctitatis
humilis servus
B. episcopus Thusculanus.

53. Bessarion Cardinalis

Pio Secundo

Pontifici Maximo.

Sanctissime ac beatissime pater. Post pedum oscula beatorum.

Post litteras illas, quas nudius tertius scripsi beatitudini vestrae de ultimo responso dato mihi ab isto illustrissimo dominio, non cessavi

5 omnino A P Pr omnimodo B | rumpere A B Pr rompere P | immo] imo A B P Pr | 7 nunc A P Pr] B om. | 10 formidarent A P formidarunt B Pr | 11 omnino A P Pr omnimodo B | Turco A P Pr Turcis B | 14 pietate A P Pr potestate B | 18 bnis vre *irp.* Pr | humiliter me *irp.* Pr | 20 Eiusdem] E. V. S. *apud* A P] Ego B
23 A *Suprascriptio*: . . . ctissimo domino nostro pape

Ep. 53. Zweiter Bericht des Kardinallegaten über die Ergebnisse seiner Sendung nach Venedig. Nach langem Überlegen haben die Abgesandten der Signoria ihm mitgeteilt, daß der Krieg gegen die Türken beschlossen worden sei. Ihre Sorge sei nur noch, zu wissen, was für Leistungen der Papst aufbringen werde. Er habe die Zehnten, Zwanzigsten und Dreißigsten genannt, Predigten und Ablässe. Am kommenden Sonntag werde er in S. Marco zelebrieren und eine Prozession veranstalten. Öffentlich scheuen sich die Venezianer etwas zu verlangen. Unter der Hand halten sie mit ihren Wünschen nicht zurück. Was Bundesgenossen betrifft, sei der Papst ihre einzige Hoffnung. Er

omni opera et studio contendere, ut aliquando desideratum finem haberem. Vocavi rursus deputatos. Allocutus sum seorsum quam plurimos ex primariis nobilibus urbis et, quia non defuerant, qui diversi generis zizania seminaverant, conatus sum ea e pectoribus civium evel-
 lere adhibitis quibusdam bonis et notabilibus praelatis, quorum mini-
 sterio usus fui. Denique adhibere conatus sum omne genus persuasionis,
 gratiae, humanitatis, ut rem perficerem. Sic tandem cum caelesti favore
 placati sunt animi nobilitatis. Et ubi die lunae et Martis post diu-
 turnam consultationem factam in consilio rogatorum id tantum actum
 fuerat, quod sanctitas vestra ex litteris meis intellexit, iterum die Mer-
 curii et Iovis usque ad noctem in eodem rogatorum consilio fuerunt.
 Demumque hoc mane cum prima luce ad me venerunt magnifici de-
 putati, retuleruntque hilari et laeto vultu, quemadmodum illustrissi-
 mum dominium considerato summo fervore et honestissimo desiderio
 beatitudinis vestrae, cuius voluntati parere omnibus in rebus desiderat,
 interveniente etiam summo studio ac diligentia, quam feceram, ut ipsi
 dicunt, decreverat morem gerere beatitudini vestrae. Et ita heri tertia
 hora noctis decreverat in consilio rogatorum et unanimi omnium con-
 sensu concluderat bellum indicere Turco.

Volui hoc statim significare sanctitati vestrae ad consolationem
 eius et sacri collegii totiusque curiae suae. Spero iam dato hoc prin-
 cipio omnia feliciter successura, et hoc tempus reservatum esse a Deo
 sanctitati vestrae ad amplitudinem fidei nostrae, christiani populi sa-
 lutem et vestram tam in hac quam in futura vita gloriam sempiternam.

Voluerunt scire a me isti nobiles, quod subsidium esset eis in prae-
 sentia praestitura vestra beatitudo, quamquam particulariter omnia ex
 curia senserant. Dixi de decimis, vigesimis, trigesimis, praedicationibus,
 indulgentiis, absolutionibus et votis locorum suorum et decima curiae
 in favorem eorum exigenda. Grata omnia habuerunt. Et ita, si Deo
 placebit, intendo die dominico publice in ecclesia S. Marci celebrare
 et solemnem processionem facere praesente dominio, maxime ut fama
 huius felicitatis principii per Italiam divulgetur. Die vero lunae incipiam
 dare modum rebus agendis. Isti cives, beatissime pater, nihil prae mo-

2 sum A P] Pr om. | 4 civium Pr omnium P] A? | 7 humanitatis Pr humili-
 tatis P] A? | 22 et P etiam Pr

möge daher etwas an sie verlauten lassen, was gut aufgenommen werde. Ein wichtiger Punkt sei noch die Beilegung der Händel des Sigismondo Malatesta, der einige Plätze des Kirchenstaates besetzt hält. Eine baldige Entscheidung aus dem zu erwartenden Zehnten sei angebracht. Vorschub erwarte er von irgendeinem kaufmännischen Haus in Venedig.

Überlieferung: Arch. Vat. Arm. XXXIX tom. 10, fol. 2 (schwer leserlich; = A). — Druckausgaben: G. Palmieri: Il Muratori III. Roma 1895, p. 97—100 (= P). — L. v. Pastor, Geschichte der Päpste. ²II. Freiburg i. B. 1904. S. 739—741 (mit orthographischen Ungenauigkeiten und Vernachlässigung der Interpunktion; = Pr).

destia petunt publice, quoad futurum tempus et futura subsidia, praesertim cum magna sperent, magnasque ego oblationes fecerim, tantum commendant hanc rem pietati et clementiae vestrae. Privatim tamen omnes quam frequentissime mecum sunt, multa loquuntur de hac re
 5 supplicantes, ut sanctitas vestra dignetur solita illa sua animi magnitudine aggredi hanc rem eique omni studio ac vigilantia incumbere. Parvam se spem habere in aliquo, beatitudine vestra excepta; quod si sanctitas vestra, quod absit, eos rem tantam orsos derelinqueret, impares se fore viribus Turcorum. Futuram eam esse extremam perniciem
 10 non modo ipsorum, sed totius populi christiani.

Et certe ita esset, beatissime pater. Propterea dignetur, supplico, beatitudo vestra, rem hanc sua solita sapientia, pietate et clementia prosequi et huic excellentissimo dominio aliquid scribere, quod eos hac cura levet, spem bonam adiiciat et totius huius populi mentem conso-
 15 letur et recreet. Conetur sanctitas vestra uti suavibus et dulcibus verbis, quemadmodum solet. Conferent enim non solum huic rei, sed aliis multis, et magni boni causa erunt. Spero quoque beatitudinem vestram posthac animos istorum omnium habituram erga se et sedem apostolicam devotissimos et vestrae clementiae oboedientissimos. Et ita sup-
 20 plico beatitudini vestrae, ut eos cum omni benignitate et clementia complectatur et tractet.

Addiderunt deputati in fine efficacissimas iterum preces, ut sanctitas vestra dignetur componere res Sigismundi Malatestae. Sperant enim pacem eius patriae multum rei, de qua agitur, profuturam. Immo
 25 nihil sine ea boni fieri posse. Magis hanc rem cordi habere videntur, quam si propria esset. Hortatus sum eos denuo, ut ipsi sint causa pacis, ut auferant ab illo omnem spem praesidii, ut nolint aliqua pauca oppidula rem tantam impedire. Dixerunt se nullam super hoc commissionem habere. Dominium iam suasisse Sigismundo per oratorem suum
 30 de oppidis illis dimittendis, sed non potuisse nec posse persuadere. Volui hoc quoque significare sanctitati vestrae, ut dignetur cogitare, si quod bonum medium ad eam rem reperiri posset.

Replicavi postremo iterum de galeis, quas miserant Fanum. Responderunt laeto et hilari vultu, ut bono animo essem et nihil mali
 35 timerem.

Si videtur, dignetur sanctitas vestra mandare, ut significetur mihi, quantum poterit ascendere summa decimae, quae ex curia colligetur, ut his aliquid certi offerre possim. Et si videtur sanctitati vestrae, quemadmodum bis scripsi, mittat mihi facultatem accipiendi pecunias
 40 hic ab aliquo mercatore, si necesse erit, et obligandi ei decimam curiae.

17 Spero quoque] speroque *P* spero *Pr*] *A*? | 22 efficacissimas *P* efficacissimis
 verbis *Pr* | 24 profuturam *P* profecturam *Pr* | 24 Immo] Imo *A* *P* *Pr* | 38 offerre *P*
 afferre *Pr*

Haec res magis obligabit animos istorum et gratior atque acceptior multo erit quam aliae omnes. Alia enim, licet sine gratia vestrae sanctitatis haberi non possint, quoniam tamen ex dominiis eorum sunt, propria quodam modo esse videntur. Hoc solum videbitur esse munus et gratia sanctitatis vestrae solius, quae diu felicissime valeat, et cuius 5 clementiae me humiliter commendo.

Datum Venetiis die 29. Iulii 1463.

Eiusdem vestrae sanctitatis
humilis et inutilis servitor
B. Episcopus Thusculanus. 10

54. Bessarion Cardinalis

Iacobo Ammanati
Cardinali Papiensi.

Reverendissime in Christo pater et domine, domine mi singularissime. Post humilem commendationem. 15

Res, propter quam ad hunc senatum missus sum, reverendissime pater, iam quatenus ad primam partem spectat, peracta est; nam cum superioribus diebus declarassent se domini Veneti apertos hostes Turci, heri qui fuit dies XXVIII mensis, publice in eum indictum est bellum; praedicata enim fuit cruciata in platea S. Marci cum summa omnium 20 exspectatione et gaudio, dominio et me praesente cum incredibili populi multitudine. Decimae, trigesimae et vigesimae decretae sunt et iam instituti exactores. Indulgentiae et absolutiones et dispensationes publicatae et omnes modi ad pecunias colligendas edicti.

Reliquum est, ut ad secundam partem veniatur, quibus scilicet 25 modis, quibus auxiliis, quibus intelligentiis, quo tempore, qua via anno

3 haberi *P* habere *Pr* | 4 quodam modo *Pr* quemadmodum *P* | 9 servitor *P* servus *Pr* | 11 *A* *suprascriptio*: . . . Christo patri et domino . . . tituli Sancti Chrysogoni Ro. ecclesiae presbytero Cardinali Papiensi dno (meo) singulari. mo | 14—15 et domine . . . commendationem *A P*] *Pr om.*

Ep. 54. Bessarions Aufgabe in Venedig ist in ihrem ersten Teil erledigt; denn am 28. August — das Datum ist irgendwo falsch, entweder hier oder in der unten angegebenen Datierung — wurde der Krieg gegen die Türken öffentlich erklärt. Der zweite Teil steht noch bevor, nämlich die Festlegung der Streitkraft, Zeit und Weg des Unternehmens im kommenden Jahr. Bessarion bittet daher um Instruktionen über weitere Schritte oder seine Rückkehr. — Er berichtet noch über die Tributleistungen der Bewohner von Rhodos an die Türken und über die Unterstützung Skanderbegs durch Venedig. Schließlich bittet er um laufende Nachrichten und empfiehlt den Überbringer des Briefes, der im Dienste des Despoten von S. Maura steht.

Überlieferung: Arch. Vat. Arm. XXXIX tom. 10, fol. 7 (= *A*). — Druckausgaben: L. v. Pastor, Geschichte der Päpste ²II (Freiburg i. B. 1904) 741 f. (= *Pr*). — G. Palmieri: Il Muratori III (Roma 1895) p. 101—103 (= *P*).

futuro in hostes grassandum sit. Suspikor et fere pro certo habeo hunc senatum ad aliquam particularem allocutionem non venturum, nisi primo et, quid in conventu oratorum istic decretum fuerit, intellexerint et Peloponnesiacarum rerum exitum inspexerint et belli Picensis viderint finem. Quod bellum, nescio quam ob causam, non minoris facere videntur quam bellum hoc adeo necessarium in Turcos. Existimant de suo dumtaxat periculo illic agi, maximumque inde rebus suis discrimen imminere, etsi non nunc vivente sanctissimo domino nostro, tamen in futurum. Nec aliter potest eis aliquibus rationibus
10 persuaderi.

Quae cum ita sint, rogo et obsecro reverendissimam dominationem vestram, ut sanctissimo domino nostro supplicetis, quod dignetur de his cogitare et mihi, quid agere debeam, mandare, an mihi redeundum sit, an adhuc manendum, et si manendum, quid mihi ultra agendum
15 sit, me particulariter instruere.

Relatum est mihi nuper a procuratoribus urbis Rhodienses iniisse pacem cum Turco. Non potui fidem adhibere; verum litteras ex Chio nudius tertius accepi a quodam amico, qui prudens est et rerum expertus, quibus inter cetera non sine animi amaritudine scribit id verum
20 esse et, quanta inde Christianis omnibus ignominia, quantum partibus illis detrimentum sequatur, exponit. Solvunt Turco tributum, nomine tamen doni, non tributi, tria milia ducatorum et nunc donarunt ei in muneribus quinque milia. En finis, quem pepererunt tot subsidia sanctissimi domini nostri. En gratitudo Rhodiensium erga summum
25 pontificem.

Hic senatus composuit cum Scardabeo hoc modo. Mittunt ei nunc quattuor milia ducatorum dono pro futuro hieme. Primo vere mittent hinc equites quingentos et pedites totidem. Illinc vero praestabunt ei subsidia hominum suorum circiter decem milia, qui una cum suis Turco
30 bellum inferant. Ioannes Cossa venit huc XXVII praesentis. Nescio, quid aget. Multa et varia de multis rebus mihi referuntur, nonnulla etiam periculosa, quae, quoniam incerta sunt, non scribo. Si quis tamen alius foret, qui ea scriberet sanctissimo domino nostro vel reverendissimae dominationi vestrae, non obsesset. Multis enim et variis cognitis
35 facilius esset bene cogitare.

Supplico reverendissimae dominationi vestrae, ut dignetur saepe ad me scribere et reddere de omnibus certiolem, praesertimque de hoc, quod in praesentia petii, mihi que primum respondere et mandare meis istic, ut litteras per proprium nuntium ad me mittant. Is, qui vestrae
40 reverendissimae dominationi litteras reddidit, venit ad sanctissimum

2 allocutionem A P collocutionem Pr | 16 procuratoribus] proceribus P prioribus Pr | 30 Ioannes A P Ioannis Pr | 36—524, 6 Supplico . . . facio A P] Pr om.

dominum nostrum pro quodam negotio domini sui despotae de Sancta Maura super quodam episcopatu. Erat etiam pecuniarium subsidium positurus, a quo eum dehortatus sum, dans ei bonam spem de provisione communiter facienda. In negotio episcopatus commendo eum reverendissimae dominationi vestrae, cui etiam me ipsum humiliter commendatum facio. 5

Datum Venetiis 28. Augusti 1463.

Eiusdem vestrae reverendissimae dominationis
humilis servitor

B. Episcopus Tusculanus.

10

55. Bessarion Cardinalis

Iacobo Ammanati

Cardinali Papiensi.

Reverendissime in Christo pater et domine mi singularissime. Hac ipsa hora accepi litteras dominationis vestrae reverendissimae scriptas 15 18. Septembris responsivas ad meas primo eius die scriptas. Regrator reverendissimam dominationem vestram, quod ad omnia mihi accumulatissime satisfecerit. Deus retribuat vobis. De uno mirum in modum doleo et dolui, quod dominatio vestra dicat se et surditate aliqua et dolore stomachi ac continua exspatatione sanguinis vexari. Res, 20 reverendissime domine, periculosae sunt, quarum cura omnibus praeponeuda est. Ideo propter non immerito dominatio vestra omnibus postpositis curare debet valetudinem suam. Et Deus vos iuvet et custodiat semper.

Gratum mihi fuit, quod reverendissima dominatio vestra scribit 25 de meo reditu. Dignetur dominatio vestra, cum commode poterit, procurare eum. Si enim haberem, quae agerem pro gloria sanctissimi domini nostri et utilitate christianitatis, starem hic continue in tam praeclarissima urbe, ubi et dignitate et omnium veneratione sto. Sed si non habuero, reditus meus minus inutilis erit. Nunc autem iam hoc 30

8—10 Eiusdem . . . Tusculanus A P] *Pr om.* | 11 A *Suprascriptio*: Reverendissimo in Christo patri et domino, domino Iacobo tit. S. Grisogoni S. R. E. presbitero cardinali Papiensi dignissimo, domino meo singularissimo.

Ep. 55. Bessarion dankt für ein Antwortschreiben Ammanatis vom 18. September. Wegen der Nachricht von seiner nicht unbedenklichen Erkrankung ist er besorgt. Bessarion denkt an seine Rückkehr; denn die Abmachungen mit Venedig in Sachen des Türkenkrieges haben ihren Abschluß gefunden, nicht weniger die Angelegenheiten der Mark Ancona, die er neben seinem Sonderauftrag übernommen hatte.

Überlieferung: Arch. Vat. Arm. XXXIX tom. 10 fol. 10 (9) (= A). — Druckausgabe: G. Palmieri: *Il Muratori* III (Roma 1895) 104 s. (= P).

illustrissimum dominium commisit amplo mandato suo oratori, ut omnia circa intelligentiam cum sua sanctitate et illustrissimo domino duce Burgundiae adimpleat. Itaque amodo istis omnia tractari debent. Et per me hic non sunt aliqua agenda.

5 De rebus Marchiae promitto dominationi vestrae reverendissimae, quod non cepi minorem curam quam de re mihi specialiter commissa, immo maiorem, prout res ipsa ostendit, et Deo laus, quod bonum finem habuit. Sed, reverendissime pater, nequid nimis, cessent omnia amodo pro Deo et attendatur rei christianae. De ceteris conferam latius cum
10 reverendissima dominatione vestra, cum rediero. Cui me commendo humiliter.

Venetiis, 7. Octobris 1463.

Reverendissimae dominationi vestrae
humilis servitor
15 B. Cardinalis Nicaenus
manu propria

56. Bessarion Cardinalis

Pio Secundo

Pontifici Maximo.

20 Sanctissime ac beatissime pater. Post humilem commendationem L 69^v et pedum oscula beatorum.

Quinto Kalendas Novembres per litteras reverendissimi domini L 70 cardinalis Portuensis ac meorum factus sum certior de sancta declaratione tui illius antiqui piissimique propositi, quam nuper sanctitas
25 tua in publico auditorio fecerat, vovens se ineunte aestate pro christiana re publica in Turcos profecturam. Hoc ipsum illustris hic senatus oratoris sui litteris habuit. Haud facile dixerim, uter nostrum magis eo nuntio fuerit permotus. Hoc certe sine mendacio in conspectu Dei
30 possum affirmare nihil me umquam in omni vita mea sensisse iucundius. Movit me primo magnitudo rei omnibus anteactis saeculis in-

7 imo A [21 oscula] obscula L

18 L *Suprascriptio*: Epistola Bessarionis Cardinalis Sabini ad Pium Pontificem Maximum.

Ep. 56. Bericht Bessarions aus Venedig vom 9. November 1463 über die freudige Aufnahme der päpstlichen Beschlüsse bezüglich des Kreuzzugs gegen die Türken, über seine persönlichen Eindrücke von dem Schreiben des Papstes, seine Besprechungen mit dem Dogen (Christoforo Moro) und seine kirchlichen Veranstaltungen. Bemerkenswert für Bessarions Privatleben ist die Angabe über seinen schwächlichen Gesundheitszustand.

Überliefert ist der bisher noch ungedruckte und nirgends beachtete Bericht: Florenz, Bibl. Laur. Plut. 83, Cod. 18, fol. 69 v—74 v (= L).

auditae, movit me ista tua eximia pietas atque divina, cuius exemplum in nemine adhuc vidimus. Praeterquam in eo uno, quem imitaris et cuius locum tenes, movit spes, quam subito de victoria Christianorum
 L 70^v animo concepi. Visus sum enim repente videre solo nuntio tuae profec-
 tionis accepto confusam ac dissipatam hostilem rabiem, Turcorum im- 5
 pium regem captum et ductum ante tuos sacratissimos pedes, patriam
 omni genere laudum olim florentem et virtutis atque optimarum ar-
 tium habitaculum excusso turpissimae servitutis iugo in pristinam liber-
 tatem erectam, fideles victores, impios victos.

Quid plura? Prae gaudio lacrimarum sacrificium Deo obtuli, egi 10
 gratias, quod te salvatorem populi sui suscitasset, quod me nimis diu-
 turnae vitae atque paenitentem ad tua haec praesentia tempora reser-
 vasset. Quid de senatu loquar? Quid de populo Veneto? Omnes ho-
 mines cuiuscumque aetatis, sexus, conditionis, tantae rei magnitudine
 atque excellentia cognita stuporem potius quam admirationem osten- 15
 L 71 derunt, hic animum tuum, ille ingenium, alius pietatem, religionem
 alius, plurimi veram sapientiam ac vitae sanctitatem extollentes et
 summis ac divinis laudibus Pii nomen in caelum usque ferentes. De-
 cretae subito fuerunt a nobis atque inclito senatu dignae Deo suppli-
 cationes, decreta signa laetitiae. 20

Communis sententia erat, ut perendie eius diei, hoc est die Domini
 III. Kalendas Novembres ea solemnitas fieret. Sed ego tunc propter
 tertianam, qua diu fueram detentus et adhuc detinebar, interesse non
 poteram. Agi vero sine me munus adeo gratum atque iucundum gra-
 viter atque moleste ferebam. Statui igitur, ut ad alterum diem Do- 25
 minicum VIII. Idus Novembres hic actus deferretur, tum ut confirma-
 tis, si Deo placeret, et supplicationibus interesse valerem, tum ut in-
 L 71^v terea litterae declarationis ad nos praeferrentur, quas legi eo die in
 conspectu populi cupiebam. Sed neutrum assequi pro voto potui. Nam
 et litterae usque ad eum diem perlatae non sunt, et ego diutius, quam 30
 putaveram, febricula afflictatus sacrificare non potui. Fecit id tamen
 reverendus pontifex Veronensis me atque omni senatu praesente cum
 magno circumstantium praelatorum atque totius populi concursu. Post
 sacrificium publicatum est sanctissimum foedus inter tuam sanctitatem
 et duos inclitos duces nuper ictum, incredibile dictu est, cum quanta 35
 omnium alacritate. Deinde rogationes solemniter actae. Vesperi vero
 et soni et clamores et luminaria et alia signa laetitiae celebrata.

Sequenti die vix orta luce, en nuntius adest cum litteris decla-
 rationis et aliis, quibus ad me tua sanctitas scribebat, ut illustrem
 L 72 principem Venetorum ducem hortarer ad munus hoc profecionis cum 40
 tua sanctitate subeundum. Erant cum his et litterae, quas ipse ad
 ducem scribebas. Coepi illas legere. Tanta autem aviditate et singulari
 quadam laetitia omnes legi, praesertimque longiores illas declarationis,

ut nihil tale umquam fuerim expertus. Nihil enim legi, quod non fuerit plenum laetitiae, plenum spei, plenum consolationis. Legi tamen cum continuis lacrimis, nescio quomodo prae nimia dulcedine ubertim ex oculis profluentibus, ut tot fere fuerint singultus, quot verba.

5 Cuius affectionis partim res ipsa causa fuit, partim splendor ac numen orationis. Illinc enim considerabam te neque studio nec amore nec animo instanti Christianorum necessitati umquam defuisse et, ubi cetera divina consilia defecissent, devovisse te pro populo tuo, posuisse L 72^v animam in discrimine pro filiis tuis, ducatum praebuisse ceteris, qui te
10 sequi vellent, ostendisse fortem, constantem, invictum animum, eximiam tuam pietatem palam omnibus fecisse, etiam iam solo nomine afflictos ac calamitosos Christianorum populos a caligine et tenebris ad lucem, a morte ad vitam, a desperatione ad spem, ab exitio ad salutem revocasse. Hinc vero illud divinum et suave dicendi genus ac maiestate
15 quadam et religione et pietate referta oratio mirifice mihi lacrimas excutiebat. Dicam, quod sentio; nam suspicionem adulationis superat rei magnitudo. Nec praestantius aliquod factum anteacta aetas vidit nec pulchrius dictum, ut vere dici possis et in scribenda faciendo et in facta scribendo omnes superasse.

20 Non potui me parvula mora continere, quin omnia senatui aper- L 73
rirem. Profectus sum ad eos repente. Dedi litteras duci. Quibus lectis ostendi meas. Addidi paucula ad eum hortandum. Admonui etiam senatum, quibus scivi rationibus. Mox antequam quicquam responderent, iussi per Syrcentinum litteras declarationis legi. Augurabar enim id,
25 quod mihi evenerat, illis eventurum. Ita fuit. Dum litterae legerentur, nemo se continere a lacrimis potuit. In fine summam omnes devotionem ostenderunt. Te omnes patrem, te dominum vitae, fortunae, memoriae nominis christiani esse dixerunt. Responsum vero ad petita in alium diem pro more distulerunt. Ita tamen, ut vultu, fronte, oculis optimam
30 mihi spem pollicerentur. Ita ab eis discessimus.

Eodem die collegae habito inter se cum duce consilio, quantum L 73^v
in se esset, obsequendum tuae sanctitati desiderio putaverunt. Mox ipsius ducis sententiam rogavere. Hic, ut est et fide et sapientia praeditus, sanctissime respondit se alias, dum privatus foret, requiri de
35 ea re merito potuisse, quando et acceptare et renuere oblatam provinciam servato officio poterat. Nunc vero se ex voluntate senatus in eo solio positum non esse amplius suae potestatis. Ad eos pertinere, quicquid videretur de se decernere. Paratum <se esse>, quicquid illi statuerint, aequo animo subire. Non esse de aetate sua vel infirmitate corporis
40 rationem habendam. Se enim promptissimo animo, quicquid in se esset et corpore et animo, pro dignitate et gloria reipublicae positurum.

Habito hoc a duce responso res in consilio rogatorum sequenti die agitata et contradicente nemine conclusa est. Verum oportuit ex L 74

lege civitatis, ut tanta res et ad magnum consilium deferretur. Quod hodie factum est, et ex mille quinquaginta senatoribus, qui interfuerunt, nemo inventus est, qui contradixerit. Itaque concedente piissimo Iesu consecuta est tua sanctitas, quod optabat. Habebit iam duos illustrissimos principes, qui elevata ad Dominum in orando brachia 5 sustentent.

Volui haec subito per proprium tabellarium beatitudini tuae nota facere, quod eam sciebam non mediocrem ex hoc consolationem percepturam. Die Dominico confirmatis parumper viribus si Deo placebit, ipse sacrificabo et post missam divinas illas litteras coram populo legi 10 faciam et ducis profectionem cum tua sanctitate publicabo. Faciet
L 74^v Deus Optimus ac Piissimus, ut feliciter in hostes suos profectus cum laude et victoria redeas. Sic enim ex Italia exibis, ut omnes salutis <et> incolumitatis reditum tuum uno ore precentur.

Valeat tua beatitudo feliciter.

15

Datum Venetiis die 9. Novembris <1463>.

Tuae sanctitatis inutilis servus
Bessarion Episcopus Tusculanus.

57. Bessarion Cardinalis

Iacobo Ammanati

Cardinali Papiensi.

A 17 Reverendissime pater et domine. Post humilem comendationem. Si ob id dumtaxat scribendi officio uteremur, quod aliquod exinde commodum aut emolumentum exspectaremus, non sine ratione fieret, ut sublatis causis utilitatis et commodi consuetudo etiam mutuo scri- 25 bendi intermitteretur. Si vero nos hactenus ad scribendum et amandum alter alterum non ratio solum privatorum negotiorum impulerit, sed potius aliqua virtus et vera et solida amicitia, certe nihil est, quod nos a pristina scribendi consuetudine retrahere debeat. Ac si me roget vestra reverendissima dominatio: Cur tu non scribis? scripsissem, nisi 30 vestra reverentia mihi, ne id agerem, iussisset. Hanc habui causam,

19 A *Suprascriptio*: Reverendissimo in Christo patri et domino, d. Iacobo Amanati, S. Chrysogoni presb. card. Papiensi, domino meo singularissimo. | 29 Ac A Quod edit.

Ep. 57. Bessarion wünscht den früheren brieflichen Austausch mit Ammanati, in dem vielleicht durch irgendwelche Verstimmung eine Stockung eingetreten war, wieder zu beleben.

Überlieferung: Arch. Vat. Arm. XXXIX tom. 10, fol. 17 (16) (= A). — Druckausgaben: Epistulae et Commentarii Iacobi Piccolomini Card. Papiensis. Mediolani 1506, p. 10. — Iacobi Card. Papiensis Epistulae XXXV (Im Anhang zu Pii secundi Commentarii a I. Gobellino compositi. Francofurti 1614), p. 479.

quae me a scribendo deterruit, mandatum vestrae reverendissimae dominationis. Vos vero quae tandem causa a scribendo retardavit? Sed sint, ut libet, quae hactenus acta sunt. Posthac curandum, ne amicitiae officium deseratur. En ego, ut aiunt, glaciem frango. Reverendissima dominatio vestra sequatur et me aliquando solitis illis suis suavissimis litteris consoletur. Commendo me dominationi vestrae reverendissimae.

Venetiis 7. Decembris 1463.

Humilis servitor
B. cardinalis Nicaenus
manu propria.

58. Bessarion Cardinalis
Principi
Christophoro Mauro.

15 Licet ex iniuncto nobis legationis officio ea potissimum in animo nostro cura versetur, ut populum christianum Deo magis gratum acceptabilemque reddamus, tamen de salute reliquorum a recto tramite aberrantium saepenumero cogitamus, et tum praesertim, cum ex eorum conversatione aliquid commodi Christianis resultat. Hinc est, quod Romanorum pontificum vestigiis inhaerentes Iudaeos inter Christianos
20 habitare permittimus, ut si voluerint, possint aliquando commode resipiscere; nolentes vero, nullam valeant apud districtum iudicem suae pertinaciae excusationem invenire.

Oblata sane nobis pro parte dominationis et celsitudinis tuae petitio continebat, quod, licet alias antecessores tui et dominatio celsitudoque tua ac communitates, rectores, cives, universitates et officiales terrarum, civitatum et castrorum tuo dominio suppositorum Iudaeos praedictos in dictis civitatibus, castris, terris et locis tenere et cum eis pacisci ac capitula facere consuevissent cum maximo ipsorum
30 hominum et subditorum tuorum commodo ac pro minori dispendio, nihilominus tamen quidam postea dubitantes, an antecessores tui prae-libataque dominatio et celsitudo tua, communitatesque ipsae, rectores, cives, universitates et officiales dictas conventiones pacta et capitula inire potuissent, ea dictis Iudaeis non observare, sed contra capitula
35 privilegia et conventiones, quae de concessione tuae dominationis ante-

12 *Supra criptio*: Bessarion Cardinalis illustrissimo et excellentissimo principi domino Christophoro Mauro.

Ep. 58. Bessarion ordnet bei Gelegenheit seiner Legation mit diesem Schreiben vom 18. Dezember 1463 die Rechtsverhältnisse der Juden im Bereich der Republik Venedig dahin, daß die ihnen früher gewährten Zugeständnisse weiterbestehen sollen.

Überlieferung: Venedig, Archivio dei Frari, Memoriale tom. XV. Druckausgabe: H. Vast, *Le Cardinal Bessarion*. Paris 1878. Appendice IV. p. 457 s.

Mohler, *Kardinal Bessarion*. III.